

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

Черкашина Марина Костянтинівна

УДК 349.6 (477)

ЮРИДИЧНІ ГАРАНТІЇ ПРАВА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Спеціальність 12.00.06 – земельне право; аграрне право;
екологічне право; природоресурсне право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2008

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі екологічного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України *Попов Василь Костянтинівич*, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри екологічного права.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Академії правових наук України *Костицький Василь Васильович*, юридичний інститут Національного авіаційного університету, директор;

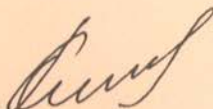
кандидат юридичних наук *Здоровко Людмила Миколаївна*, господарський суд Харківської області, суддя.

Захист відбудеться 27 червня 2008 р. о 12³⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.04 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70).

Автореферат розіслано 23 травня 2008 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.П. Колісник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Процес розбудови демократичної, соціальної, правової держави і формування громадянського суспільства в Україні неможливі без належного гарантування державою прав і свобод громадянина, які не можуть бути скасовані і щодо яких не допускається звуження змісту й обсягу. На сучасному етапі в Україні відбувається процес розширення обсягу прав суб'єктів у сфері природокористування, зумовлений виникненням у них нових інтересів, охоронюваних законом, а також появою правових можливостей для реалізації суб'єктивного права користування природними ресурсами. Одним із найбільш важливих засобів здійснення цього суб'єктивного права є юридичні гарантії та їх система, без чого неможливо забезпечити кожному природокористувачеві безперешкодне здійснення комплексу наданих йому прав, зокрема, права на користування природними ресурсами. Проголошення юридичних гарантій суб'єктивного права користування природними ресурсами не забезпечує його автоматичної реалізації, тому потрібно вдосконалити систему способів і засобів, які створювали б необхідні для цього умови.

Проблема юридичних гарантій прав і свобод в умовах сьогодення була й залишається однією з актуальних. Вона досліджувалася й продовжує вивчатися вченими різних галузей права. За останній період в Україні захищено низку дисертацій, які містять науковий аналіз певних питань щодо забезпечення окремих суб'єктивних прав. Проте у цих працях бракує комплексного наукового дослідження проблем гарантування здійснення суб'єктивного права використання природних ресурсів на умовах користування (оренди).

У зв'язку з розвитком права природокористування в сучасних умовах набувають особливої актуальності, значущості й потребують наукового дослідження питання, які стосуються поняття суб'єктивного права користування природними ресурсами, правової природи, сутності й елементів юридичних гарантій зазначеного суб'єктивного права, проблеми способів і засобів його забезпечення на етапах виникнення, реалізації і припинення, а також охорони й захисту.

Усі ці обставини зумовлюють необхідність подальшого дослідження проблем правового регулювання права природокористування та юридичних гарантій здійснення й захисту суб'єктивного права використання природних ресурсів на умовах користування (оренди) з урахуванням тих соціально-економічних змін, які відбуваються в сучасному українському суспільстві.

Науковим підґрунтям для проведення даного дослідження стали концептуальні підходи, праці таких українських учених у галузі екологічного і природоресурсного права, як В.І. Андрейцев, Г.В. Анісімова, Г.І. Балюк, Ю.О. Вовк, А.П. Гетьман, В.І. Гордєєв, Л.М. Здоровко, І.І. Каракаш, Т.Г. Ковальчук, В.В. Костицький, М.В. Краснова, Н.Р. Малишева, В.Л. Мунтян, В.В. Носік, О.О. Погрібний, В.К. Попов, С.В. Разметаєв, Б.Г. Розовський, А.К. Соколова, В.О. Чуйков, В.С. Шахов, Ю.С. Шемшученко, М.В. Шульга та ін. Окрім того, важливою теоретичною базою для дисертаційного дослідження слугували наукові розробки, авторами яких є представники радянської й російської правової науки: Г.О. Аксеньонок, С.С. Алексєєв, М.М. Бринчук, М.І. Васильєва, О.К. Голіченков, Б.В. Єрофєєв, О.С. Колбасов, О.І. Крассов, П.О. Недбайло, В.С. Нерсесянц, В.В. Петров, Т.В. Петрова та інші правознавці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри екологічного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого в рамках Державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання екологічних відносин» (державна реєстрація № 0106и002290).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в розкритті поняття й сутності юридичних гарантій суб'єктивного права користування природними ресурсами шляхом аналізу природоресурсового законодавства (земельного, лісового, водного та ін.) і практики його застосування, а також у розробці пропозицій та рекомендацій з удосконалення засобів, способів забезпечення права природокористування й подальшого розвитку їх системи.

Відповідно до поставленої мети окреслено *основні завдання* дисертаційного дослідження:

– провести всебічний аналіз національного екологічного і природоресурсового законодавства, науково-правової і спеціальної літератури, дослідити право природокористування й визначити зміст суб'єктивного права користування природними ресурсами в сучасних умовах;

– визначити поняття юридичних гарантій права природокористування та їх елементи;

– розробити класифікацію юридичних гарантій реалізації права природокористування окремим суб'єктом;

– проаналізувати природоресурсове законодавство у сфері забезпечення здійснення права природокористування;

– виявити, визначити й дослідити особливості юридичних гарантій виникнення, реалізації і припинення суб'єктивного права користування окремими видами природних ресурсів (земельних, водних, лісових тощо), а також гарантії їх охорони й захисту;

– запропонувати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства шляхом визначення юридичних гарантій здійснення й захисту права природокористування і виробити рекомендації щодо подальшого вдосконалення дієвості цих гарантій.

Об'єктом дослідження виступають правові відносини у сфері забезпечення здійснення й захисту суб'єктивного права користування природними ресурсами на етапах його виникнення, реалізації і припинення.

Предмет дослідження становить сутність і зміст юридичних гарантій суб'єктивного права користування природними ресурсами, законодавчі та інші нормативно-правові акти, що регламентують можливість реалізації й забезпечення захисту відповідного права та практика застосування останніх.

Методи дослідження: у дисертаційній роботі застосовувались історичний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, системно-функціональний, комплексний, логіко-семантичний, метод сходження від абстрактного до конкретного, тлумачення правових норм та інші методи.

Історичний метод використано для дослідження передумов становлення й перспектив розвитку права природокористування в сучасних умовах на підставі теоретичних розробок у цій галузі. Порівняль-

но-правовий метод – у процесі аналізу наукової літератури, нормативно-правових актів України й деяких зарубіжних країн, що регулюють суспільні відносини в досліджуваній сфері. За допомогою формально-юридичного методу проводився аналіз положень нормативно-правових актів, що забезпечують здійснення суб'єктивного права використання природних ресурсів на умовах користування (оренди) та його захист. Логіко-семантичний метод і метод сходження від абстрактного до конкретного були застосовані при поглибленому вивченні поняття й сутності юридичних гарантій права природокористування.

Наукова новизна одержаних результатів обумовлена тим, що подана до захисту робота є комплексним дослідженням сутності і змісту юридичних гарантій суб'єктивного права користування природними ресурсами на етапах його виникнення, реалізації, припинення, а також охорони й захисту. Таке дослідження здійснено на підставі національного природоресурсового законодавства (земельного, водного, лісового та ін.), а також практики його реалізації.

До наукових результатів, що містять наукову новизну, слід віднести наступні:

уперше:

- визначено поняття юридичних гарантій права природокористування (на підставі удосконаленого поняття юридичних гарантій), які розглядаються як система спеціальних правових засобів (юридичних інструментів), способів та умов, передбачених законодавством (матеріальним і процесуальним), за допомогою яких задовольняються інтереси природокористувачів, забезпечується юридична можливість виникнення, реалізації й захисту суб'єктивного права користування природними ресурсами;

- розроблено нову класифікацію юридичних гарантій права природокористування за такими критеріями: а) за характером правових норм; б) за нормативною формою закріплення; в) за дією в часі; г) за суб'єктом права; д) за видом природного об'єкта; е) за єдністю та поширеністю застосування юридичних гарантій; є) за методами правового регулювання суспільних відносин; ж) за інтересами – основою суб'єктивного права; з) за метою використання юридичних гарантій;

- застосовано комплексний підхід до дослідження суб'єктивного права природокористування та його юридичних гарантій, процедур здійснення юридичних дій, процесуальних форм й механізмів, спрямованих на можливість виникнення, реалізації й захисту відповідного права. Це дозволило означити необхідність реформування об'єктивного права природокористування, виявити неузгодженості та визначити прогалини в законодавстві, а також сформулювати окремі пропозиції щодо його вдосконалення;

- запропоновано та розкрито тезу, що природоресурсовий сервітут виступає однією з гарантій забезпечення здійснення права природокористування. Він відрізняється від цивільного сервітуту та становить собою окреме правове явище, спільною рисою якого поряд із правом загального та правом спеціального природокористування визначається користування так званими чужими природними ресурсами, які не є власністю природокористувача;

- на теоретичному рівні розглянуто можливість запровадження державними органами й органами місцевого самоврядування права публічного сервітуту, який дозволив би якнайкращим чином збалансувати інтереси власників, користувачів природних об'єктів і територіальних громад і виступив би юридичною гарантією забезпечення права загального природокористування.

набуло подальшого розвитку:

- положення про те, що в умовах сьогодення використання природних ресурсів на праві загального чи спеціального користування становить собою складне й багатогранне явище. Виокремлено існування деяких правових різновидів права загального природокористування. Це, зокрема, стосується землекористування й користування надрами, щодо яких законодавство не містить поділу на загальне і спеціальне користування, що у силу невизначеності механізмів його реалізації та захисту унеможливорює застосування юридичних гарантій.

удосконалено:

- тезу, що коло суб'єктів природоресурсових сервітутних відносин повинно бути розширено. У сфері природокористування доцільно розглядати поділення сервітутів на приватні й публічні. Пропону-

ється подальше розширення й удосконалення лісових сервітутів і встановлення водних сервітутів;

- аргументацію до твердження, що компетенція органів місцевого самоврядування й органів державної влади з питань використання й охорони природних ресурсів у сфері позасудового захисту прав природокористувачів належним чином не врегульована на законодавчому рівні. Однак суб'єктивні умови, які склалися в результаті реформування економіки й розвитку різних форм власності на природні ресурси, вимагають активної участі цих органів у процесі захисту права природокористування громадян та юридичних осіб, що дасть змогу зробити процедуру позасудового вирішення спорів швидкою, доступною і спрощеною.

Практичне значення одержаних результатів. Основні теоретичні положення становлять як теоретичний, так і практичний інтерес. Вони можуть бути використані: а) у науково-дослідницькій сфері – у процесі подальшого вивчення питань права природокористування; б) у науковій роботі студентів; в) у законотворчій діяльності – при прийнятті нових нормативно-правових актів і вдосконаленні існуючих положень чинного законодавства; г) у навчальному процесі – висновки дисертаційної роботи можуть застосовуватися при викладанні таких навчальних дисциплін, як «Земельне право», «Екологічне право» тощо.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднені на П'ятій міжнародній міждисциплінарній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми науки та освіти» (м.Харків, травень 2004 р.), Другій міжнародній науково-практичній конференції «Образование и наука без границ» (м. Дніпропетровськ, грудень 2005 р.), Другій міжнародній науково-практичній конференції «Дні науки – 2006» (м. Дніпропетровськ, квітень 2006 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення й висновки дисертаційного дослідження знайшли відбиття в 7-ми наукових працях (4-х статтях, опублікованих у фахових виданнях, і тезах 3-х доповідей на наукових і науково-практичних конференціях).

Структура дисертації зумовлена предметом, метою й завданнями дослідження. Вона складається зі вступу, 2-х розділів, що містять

8 підрозділів, висновків після кожного розділу й наприкінці дисертації та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 216 сторінок, з них основного тексту – 185 сторінок; кількість використаних джерел становить 284 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність обраної теми дисертаційного дослідження, визначаються зв'язок роботи з науковими програмами, мета й завдання дослідження, методологічна й теоретична бази, розкриваються сутність і стан обраної проблеми, наукова новизна одержаних результатів, сформульовані основні положення, що виносяться на захист, наводяться дані щодо їх апробації й опублікування.

Розділ перший «Загальна характеристика права природокористування та його юридичних гарантій» складається з трьох підрозділів, у яких послідовно досліджується становлення й перспективи розвитку права природокористування в сучасних умовах, а також розкривається поняття його юридичних гарантій та наводиться їх класифікація.

У **підрозділі 1.1. «Право природокористування: становлення й перспективи розвитку»** зроблено загальний історичний огляд становлення екологічного права як галузі права, яка в період свого розвитку мала різні найменування, щодо яких продовжуються наукові дискусії. Зазначається, якщо суб'єктивні права знаходяться в нерозривному зв'язку з правом об'єктивним, то і в екологічному праві слід визначити наявність певних груп правовідносин: приналежності, використання, забезпечення екологічної безпеки, відтворення природних ресурсів. З урахуванням точок зору науковців на складові екологічного права як галузі права, зроблено висновок про неоднорідність відносин, а також про те, що права щодо використання природних ресурсів (природокористування) є його основною складовою частиною. На підставі норм чинного екологічного законодавства та науково-правових уявлень щодо права природокористування аргументовано, що розглядати суб'єктивне право користування природними

ресурсами як одне з природоресурсових, а не екологічних є найбільш правильним. Про доцільність такого розуміння також свідчить проект Екологічного кодексу України, який спрямовано на еколого-охоронні відносини, але містить і деякі положення про право природокористування. Слід розрізняти поняття «права громадян в галузі екологічних відносин» і «екологічні права громадян». Зазначено, що право природокористування як можливість використання природних ресурсів не їх власником було й залишається домінуючим серед юридичних можливостей використання природного об'єкта.

Досліджено інститут сервітутів на користування природними ресурсами, проведено порівняний аналіз сервітуту з загальним та спеціальним користуванням природними ресурсами. Зроблено висновок, що природоресурсовий сервітут виступає однією з гарантій забезпечення здійснення права природокористування. Запропоновано введення права публічного сервітуту, який виступив би юридичною гарантією забезпечення здійснення права загального природокористування.

У підрозділі 1.2. «Поняття юридичних гарантій права природокористування» розглянуто загальне визначення гарантій прав і свобод громадянина, які в юридичній літературі зазначаються по-різному. Встановлено, що забезпечення правомірності у реалізації суб'єктивних прав, відновлення та охорони порушених прав, законного та обґрунтованого використання прав у кожному конкретному випадку досягається спеціальними юридичними (правовими) засобами, встановленими нормами права задля безпосереднього забезпечення правильного здійснення та належної охорони суб'єктивних прав громадян, зокрема права природокористування.

Виходячи з дослідженого поняття права природокористування, аналізу термінологічного змісту загальноживаної категорії «юридичні гарантії», позицій і висловлювань щодо цього вчених, сформульовано поняття *юридичних (правових) гарантій права природокористування*, які розглядаються як система спеціальних правових засобів (юридичних інструментів), способів та умов, передбачених законодавством (матеріальним і процесуальним), за допомогою яких задовольняються інтереси природокористувачів, забезпечується юридична можливість виникнення, реалізації й захисту суб'єктивного

права користування природними ресурсами.

Зроблено висновок, що зміст юридичних гарантій права природокористування полягає в тому, що вони виступають як спеціально-правовий засіб виникнення, реалізації, припинення, охорони й захисту прав природокористувачів. Визначено, що кожна юридична гарантія займає певне місце у всій системі гарантій, які можуть і повинні бути різними, але врешті-решт вони зводяться до сталої упорядкованості суспільних відносин, які розглядаються. Установлено, що спільність у природокористуванні реально існує, вона достатньо розповсюджена і не випадкова. Право користування окремими природними ресурсами звичайно базується на неоднорідних правових гарантіях його здійснення, але серед них убачається і деяка спільність, незалежно від природного об'єкта.

У підрозділі 1.3. «Класифікація юридичних гарантій права природокористування» запропоновано науково обґрунтовану класифікацію юридичних гарантій права природокористування. В юридичній літературі справедливо відмічається, що класифікація надає можливість при визначенні її критеріїв виявити нові риси, якісні особливості предметів та явищ.

Досліджено підстави класифікації юридичних гарантій права природокористування: *За характером правових норм* юридичні гарантії права природокористування поділяються на *матеріальні і процесуальні*. На думку автора дослідження, така класифікація є безумовною, оскільки в теорії держави і права передбачено поділ в цілому норм права за предметом правового регулювання на матеріальні і процесуальні, а правові гарантії за своєю суттю є нормами права. Особливе значення серед юридичних гарантій мають процесуальні гарантії, тому що формально закріплені права і свободи можуть бути реалізовані, лише маючи процесуальне забезпечення. *За нормативною формою закріплення* юридичні гарантії права природокористування, які встановлюють загальну можливість здійснення права природокористування та його конкретну реалізацію, поділяються на: *конституційні норми, закони екологічної спрямованості, природоресурсові закони, підзаконні акти*. *За дією в часі* правові гарантії права природокористування можливо поділити на гарантії *постійні та тимчасові*. До постійних слід віднести правові гарантії, які існують

об'єктивно та діють упродовж невизначеного часу. Тимчасові ж обмежені строком дії, який необхідний для застосування тієї чи іншої правової гарантії у конкретному випадку (наприклад, строк дії ліцензії). **За суб'єктом права**, що наділений певними правами і обов'язками, можна виділити юридичні гарантії права природокористування *фізичних осіб – громадян України (у тому числі фізичних осіб-підприємців) та юридичних осіб України (приватного права і публічного права) як основних суб'єктів, та іноземних фізичних і юридичних осіб, а також осіб без громадянства. За видом природного об'єкта* виділяються правові гарантії, які забезпечують правовідносини, що виникають у зв'язку з володінням, користуванням, а для власників і розпорядженням земельними, водними ресурсами, надрами, рослинним та тваринним світом з урахуванням їх специфічних особливостей. **За єдністю та поширеністю застосування** юридичні гарантії права природокористування можна поділити на *загальні та спеціальні. Загальними юридичними гарантіями* права природокористування є закріплені в нормативно-правових актах юридичні засоби, які спрямовані на забезпечення норм права, що регулюють питання, притаманні усім видам права користування природними ресурсами. *Спеціальні правові гарантії* – це такі гарантії, які забезпечують виникнення, реалізацію, припинення прав щодо окремих видів природних об'єктів з урахуванням їх специфічних особливостей. **За методами правового регулювання суспільних відносин** юридичні гарантії права природокористування можна поділити на гарантії, які встановлюються та забезпечуються *імперативним, диспозитивним та змішаним методами. За інтересами – основою суб'єктивного права* юридичні гарантії права природокористування поділяються на *публічні та приватні*. Зазначено, що територіальна громада має рівні права з державою, тому публічність не можна зводити тільки до інтересів держави. **За метою використання** юридичні гарантії доцільно класифікувати на: а) *превентивні* – спрямовані на попередження правопорушення; б) *відновлюючі* – спрямовані на усунення чи відшкодування негативних наслідків правопорушення; в) *штрафні* – спрямовані на реалізацію юридичної відповідальності.

Розділ другий «Особливості юридичних гарантії у сфері користування окремими видами природних ресурсів» складається з

п'яти підрозділів, у яких досліджуються особливості юридичних гарантій права користування окремими видами природних ресурсів на етапах його виникнення, реалізації, припинення, а також охорони та захисту.

У підрозділі 2.1. «Специфіка гарантій права землекористування» аналізуються норми земельного законодавства, які закріплюють юридичну можливість використання землі на умовах користування (оренди) та забезпечують здійснення та захист суб'єктивного права землекористування. Зроблено висновок, що оренда землі є більш гнучкою правовою конструкцією використання земельних ресурсів порівняно з постійним землекористуванням, яка в майбутньому му набуде превалюючого значення в земельних відносинах.

Зазначено, що у сфері використання та охорони землі юридичні гарантії мають специфічні особливості, обумовлені природним об'єктом, із приводу якого виникають земельні відносини, – домінуючим елементом екологічної системи – землею.

Досліджено особливості юридичних гарантій виникнення, реалізації і припинення суб'єктивного права користування землею, а також гарантії його охорони й захисту. Запропоновано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення законодавства шляхом визначення юридичних гарантій здійснення й захисту права землекористування і вироблено рекомендації для вдосконалення дієвості цих гарантій. Зокрема, щодо права постійного землекористування запропоновано чітке встановлення, які саме юридичні особи розуміються ЗК України під юридичними особами державної та комунальної власності, узгодивши це питання з нормами ЦК України, який дещо по-іншому розуміє фізичних та юридичних осіб та їх види. Доповнити норми ЗК України певними соціальними категоріями громадян (ветерани праці, ветерани війни, громадяни, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо), які на етапі набуття прав на землю мають особливі правові гарантії, та вдосконалити механізм, який буде гарантувати набуття і реалізацію ними прав на землю.

Аналіз Земельного кодексу України дозволяє дійти висновку про те, що правові гарантії, закріплені у Розділі V цього нормативно-правового акта, знаходять свій прояв у його окремих правових нормах, відображаючи специфічні особливості юридичних гарантій права ко-

ристування та охорони землі, але також потребують певного вдосконалення. Однак, не дивлячись на це, на сьогодні Земельний кодекс України у порівнянні з іншими актами природоресурсового законодавства є єдиним нормативним актом, який найбільш повно та чітко закріплює правові гарантії здійснення та захисту права користування землею.

У підрозділі 2.2. «Відмінні особливості гарантій права користування надрами» розглянуто право користування надрами, яке є різновидом права природокористування і має свої особливості. Визначено поділ права надрокористування на види в залежності від строку та певної мети, для якої надра надаються у користування. Зазначено, що законодавство про надра не містить загальовідомих положень сервітутного права. Це вбачається в теперішній час доцільним, але може бути розвиненим у деяких напрямках використання надр. Досліджено юридичні гарантії виникнення, реалізації, припинення, охорони й захисту найбільш соціально значного, поширеного та врегульованого виду користування надрами як видобування корисних копалин.

Відмічається, що право надрокористування, надане державою належним чином певним суб'єктам, базується на принципах забезпечення максимально ефективного і раціонального використання надр, а також певних гарантій отримувачам спеціальних дозволів на користування нафтогазоносними надрами та захист їх інтересів відповідно до законодавства протягом усього строку дії спеціального дозволу тощо.

У підрозділі 2.3. «Характерні риси гарантій права водокористування» досліджено право загального та спеціального водокористування. Зроблено висновок, що деякі нормативні акти водного законодавства, на перший погляд, спрямовані на захист публічних екологічних інтересів, проте опосередковано сприяють і здійсненню права загального водокористування. Зазначено, що Водний кодекс України не відповідає деяким реаліям сучасності. Це стосується питань власності на водні об'єкти та правових положень, відомих природоресурсовому законодавству, але відсутніх у чинному Водному кодексі України, зокрема водних сервітутів. У зв'язку зі звуженням права загального водокористування доцільним вважається введення публіч-

ного сервітуту, який би дозволив найкращим чином збалансувати інтереси власника (користувачів) водних об'єктів та територіальних громад.

Проаналізовано юридичні гарантії виникнення, реалізації, припинення, охорони й захисту суб'єктивного права водокористування. Акцентовано увагу та те, що вирішення низки питань у сфері користування водними об'єктами потребує законодавчої регламентації. Зокрема, необхідна законодавча основа для того, щоб разом із визнанням угоди на користування водами недійсною визначити питання щодо водного об'єкта – залишити його у користуванні тієї чи іншої сторони протиправної угоди, або вилучити та надати у користування новому суб'єктові, або взагалі вилучити з користування. Доцільно встановити систему юридичних засобів, які б гарантували практичне забезпечення відшкодування правомірно завданих збитків, що виникли в результаті зміни умов водокористування за рішенням компетентних державних органів та інших уповноважених суб'єктів.

У підрозділі 2.4. «Гарантії права користування рослинним світом» проаналізовано право користування (загальне та спеціальне) природними рослинними ресурсами та лісовими ресурсами. Досліджено юридичні гарантії виникнення, реалізації, припинення, охорони й захисту суб'єктивного права лісокористування.

Уточнення потребує питання загального дозволу власника на користування лісовими ресурсами іншими особами. Пропонується визнати, закріпивши на законодавчому рівні положення про те, що загальний дозвіл власника на користування лісовими ресурсами вважається наданим, якщо ним не встановлено окремих обмежень щодо загального лісокористування. Необхідно визначити й умови встановлення власником обмежень на загальне лісокористування, які можуть бути пов'язані зі здійсненням заходів щодо відтворення лісів, поліпшення їх якісного складу тощо. На власника має бути покладено обов'язок щодо інформування населення про встановлені обмеження на лісокористування. Без попереднього інформування населення зазначені обмеження мають уважатися недійсними. Зазначено звуження права загального лісокористування, у зв'язку з чим запропоновано введення державними органами та органами місцевого самоврядування права публічного сервітуту. Відмічається, що на сучасному

етапі розвитку регулювання відносин у сфері лісокористування потребує певних уточнень та доповнень, зокрема пропонується подальше розширення й удосконалення лісових сервітутів; необхідно приділити увагу умовам, за яких передаються землі лісового фонду; установити порядок надання власником лісу загального дозволу на використання лісових ресурсів іншими особами тощо.

У підрозділі 2.5. «Гарантії права використання тваринного світу» розглянуто право на загальне користування об'єктами тваринного світу і такі основні й найбільш розповсюджені види спеціального використання об'єктів тваринного світу, як мисливство та рибальство. Проведено аналіз норм права, які забезпечують можливість здійснення права користування об'єктами тваринного світу на етапах його виникнення, реалізації і припинення, а також охорону та захист.

Уважається, що право полювання на диких тварин є досить урегульованим видом права користування тваринним світом, проте в ньому не вбачається прозорості деяких юридичних фактів, наприклад, досі відсутні конкурентні засади отримання ліцензій на добування цінних мисливських тварин. Зазначено, що на законодавчому рівні відсутні підстави та порядок визначення суб'єктів, яким може бути надана можливість отримання мисливської ліцензії у першу чергу. В цих випадках пропонується встановлення порядку визначення першоотримувача ліцензії, чіткого визначення пільг та переваг перебування суб'єкта членом певного мисливського товариства. Невизначеним є і порядок укладання договорів між іноземцями або юридичними особами, які організують для них полювання, та користувачами мисливських угідь. Вирішення на законодавчому рівні потребує також колізія, яка стосується можливості одночасного здійснення спеціального використання об'єктів тваринного світу (мисливство, рибальство) та загального лісо-водокористування відповідними суб'єктами, які іноді перешкоджають один одному.

Наголошується, що можливості любительського рибальства суттєво звужуються не тільки в умовах приватної власності на водні об'єкти, яка поки не є суттєвою, але і при оренді водних об'єктів, коли здійснення відповідного права може звужуватися орендарями на їх власний розсуд.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведені теоретичні узагальнення й нове вирішення наукового завдання щодо вдосконалення правового регулювання суспільних відносин у сфері природокористування та юридичних гарантій забезпечення суб'єктивного права користування природними ресурсами. Проведене самостійне цілісне дослідження дозволяє зробити такі висновки, пропозиції й рекомендації, що можуть мати як теоретичне, так і практичне значення:

1. Безпосереднє забезпечення правомірного здійснення суб'єктивного права користування природними ресурсами, його відновлення, охорона, законне та обґрунтоване використання у кожному конкретному випадку досягається спеціальними юридичними (правовими) засобами, установленими нормами права.

2. Юридичні гарантії права природокористування розглядаються як система спеціальних правових засобів (юридичних інструментів), способів та умов, передбачених матеріальним і процесуальним законодавством, за допомогою яких задовольняються інтереси природокористувачів та забезпечується юридична можливість здійснення й захисту суб'єктивного права користування природними ресурсами.

3. Право природокористування як можливість використання природних ресурсів не їх власником слід вважати домінуючим серед юридичних можливостей використання природного об'єкта, тому що значна частина природних ресурсів залишається в державній та комунальній власності.

4. Існуючий стан інституту права природокористування начебто залишається незмінним, яким він був в умовах права виключної державної власності на природні ресурси, але в ньому, як і в інституті права власності на природні ресурси відбуваються трансформації, які повинні сприяти правовому регулюванню певних суспільних відносин, а не бути їх тягарем чи стримувачем.

5. Потребує додаткового врегулювання реалізація загального і спеціального природокористування, зокрема пропонується вдосконалити норми права, які гарантуватимуть в деяких випадках можливість одночасного й безперешкодного їх здійснення.

6. Необхідно законодавчо встановити запровадження державними органами права публічного сервітуту та його застосування органами місцевого самоврядування, що дозволить якнайкращим чином збалансувати інтереси власників, користувачів природних об'єктів і територіальних громад та виступить юридичною гарантією забезпечення права загального природокористування.

7. Коло суб'єктів природоресурсових сервітутних відносин повинно бути розширено. У сфері природокористування доцільно розглядати поділення сервітутів на приватні й публічні. Пропонується подальше розширення й удосконалення лісових сервітутів і встановлення сервітутів водних, що фактично передбачено ст. 99 Земельного кодексу України.

8. Користувачі природних ресурсів потребують захисту від неправомірного порушення їхніх прав шляхом незаконного застосування процедур розподілення спеціальних дозволів на користування надрами, лісорубних та лісових квитків, мисливських ліцензій та відстрільних карток тощо, а також припинення права природокористування. Зокрема розробки потребує прозорий, гарантований порядок надання спеціальних дозволів, порядок припинення права спеціального водокористування, лісокористування; мають існувати відповідні правові механізми, які в кожному випадку гарантуватимуть прозорість та законність виникнення, реалізації, припинення права природокористування, а також його охорони й захисту. Потребує належного врегулювання на законодавчому й підзаконному рівнях і компетенція органів місцевого самоврядування та органів державної влади з питань використання та охорони природних ресурсів у сфері позасудового захисту прав природокористувачів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. *Черкашина М.К.* Поняття та класифікація юридичних гарантій екологічних прав громадян // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 82-84.

2. *Черкашина М.К.* Правова природа спільності юридичних гарантій при користуванні природними ресурсами // *Юридический вестник*. – 2005. – № 4. – С. 141-145.

3. *Черкашина М.К.* Особливості правових гарантій у сфері використання та охорони землі // *Підприємництво, господарство і право*. – 2005. – № 11. – С. 129-132.

4. *Черкашина М.К.* Юридичні гарантії прав постійних природокористувачів та орендарів природних ресурсів // *Підприємництво, господарство і право*. – 2006. – № 8. – С. 87-90.

5. *Черкашина М.К.* Класифікація правових гарантій в сфері екології // *Матеріали П'ятої міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми науки та освіти» (30 квітня – 10 травня 2004 року)*. – Алушта / Харків: Українська Асоціація «Жінки в науці та освіті», Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. – 2004. – С. 101.

6. *Черкашина М.К.* Гарантії прав громадян при викупі та вилученні в них земельних ділянок // *Друга міжнародна науково-практична конференція «Образование и наука без границ – 2005» (м. Дніпропетровськ, 19-27 грудня 2005 р.)*. – Том 15. – Право. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2005. – С. 17-20.

7. *Черкашина М.К.* Щодо правових гарантій права на загальне лісокористування та водокористування // *Друга міжнародна науково-практична конференція «Дні науки – 2006» (м. Дніпропетровськ, 17-28 квітня 2006 р.)*. – Том 29. – Право. – Дніпропетровськ: Наука і освіта. – 2006. – С. 7-9.

АНОТАЦІЇ

Черкашина М.К. Юридичні гарантії права природокористування. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 – земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право. – Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. – Харків, 2008.

Дисертація присвячена проведенню всебічного аналізу об'єктивного права через процедури здійснення юридичних дій, процесуальні

форми й механізми, спрямовані на можливість виникнення, реалізації, припинення, охорони й захисту суб'єктивного права користування природними ресурсами на основі наукового комплексного підходу до дослідження права природокористування та його юридичних гарантій. Це дозволило визначити прогалини в законодавстві, аргументувати та сформулювати окремі науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання та забезпечення здійснення суб'єктивного права користування природними ресурсами, його охорони й захисту.

Виходячи з дослідженого поняття права природокористування, аналізу термінологічного змісту загальноживованої категорії «юридичні гарантії», позицій і висловлювань щодо цього вчених, уперше сформульовано поняття юридичних (правових) гарантій права природокористування, запропоновано їх класифікацію. Досліджено використання природних ресурсів на праві загального та спеціального користування. Визначено існування деяких правових різновидів права загального природокористування. Уперше обґрунтовується теза, що природоресурсовий сервітут виступає однією з гарантій забезпечення здійснення права природокористування; розглядається можливість уведення права публічного сервітуту, який виступив би юридичною гарантією забезпечення здійснення права загального природокористування; досліджуються особливості юридичних гарантій суб'єктивного права користування окремими видами природних ресурсів на етапах його виникнення, реалізації, припинення, а також охорони й захисту.

Ключові слова: право природокористування; загальне та спеціальне користування природними ресурсами; юридичні гарантії; класифікація юридичних гарантій права природокористування; публічний сервітут права природокористування.

Черкашина М.К. Юридические гарантии права природопользования. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.06 – земельное право; аграрное право; экологическое право; природоресурсовое право. – Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. –

Харьков, 2008.

Диссертация посвящена комплексному и всестороннему анализу национального экологического и природоресурсного законодательства, научно-правовой и специальной литературы с целью исследования права природопользования, определения понятия и содержания юридических гарантий возникновения, реализации, прекращения, охраны и защиты субъективного права пользования природными ресурсами в современных условиях.

В диссертационной работе сформулировано понятие юридических гарантий права природопользования, предложена их классификация. Утверждается, что право природопользования как возможность использования природных ресурсов не их собственниками было и остается доминирующим среди юридических возможностей использования природного объекта. Обосновывается положение о том, что в современных условиях использование природных ресурсов на праве общего или специального пользования представляет собой сложное и многогранное явление. Определено существование некоторых правовых разновидностей права общего природопользования (землепользования и недропользования). Одной из гарантий обеспечения осуществления права природопользования рассматривается природоресурсный сервитут, права общего природопользования – публичный сервитут. Утверждается, что введение государственными органами и органами местного самоуправления права публичного сервитута позволит наилучшим образом сбалансировать интересы собственников, пользователей природных объектов и территориальных громад.

На основе научного комплексного подхода в диссертации выявлены, определены и исследованы особенности правовых гарантий возникновения, реализации и прекращения субъективного права пользования отдельными видами природных ресурсов (земельных, водных, лесных и некоторых других), а также гарантии их охраны и защиты. Указаны пробелы в законодательстве, аргументированы и сформулированы отдельные научно обоснованные предложения по усовершенствованию нормативно-правового регулирования и обеспечения осуществления субъективного права пользования природными ресурсами.

Ключевые слова: право природопользования; общее и специ-

альное пользование природными ресурсами; юридические гарантии; классификация юридических гарантий права природопользования; публичный сервитут права природопользования.

SUMMARY

Cherkashyna M. K. Legal guarantees of environment – use right. – Manuscript.

Philosophy doctor dissertation in law, speciality 12.00.06 – land law; agrarian law; ecological law; natural resources law. – Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine. – Kharkiv, 2008.

The dissertation deals with carrying out an all-round analysis of the objective right through the procedures of entering legal action, legal procedures and techniques aimed at the possibility of appearance, realization, cessation, protection and defense of the subjective right of land resources use based on the complex scientific approach to the research of environment use and its legal guarantees. It enabled us to determine blank spaces in legislation, to prove and define certain scientifically-grounded proposals to improve legal normative regulation of the provision of the subjective right to environment use and its protection. Based on the notion of environment use right under research, the analysis of the terminological essence of a popular category «legal guarantees», positions and scientists' corresponding quotations, the notion of legal environment use has been formulated and their classification proposed for the first time.

The natural resources use based on general and special use law has been researched. The existence of some legal varieties of general environment use law are determined. The thesis of natural resources servitut being one of the guarantees providing environment use right realization has been grounded for the first time. The possibility of public servitut law introduction which would guarantee the realization of general environment use right is considered; some peculiarities of legal guarantees of certain kinds of natural resources use at the stage of its appearance, realization, cessation, as well as its protection have been researched.

Key words: environment use right; general and special natural resources use; legal guarantees; classification of legal guarantees of environment use right; public servitude of environment use right.

Відповідальний за випуск:
канд. юрид. наук, доц. Шарапова С.В.

Підписано до друку 14.05.2008 р. Формат 60x90/16.

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9.

Тираж 100 прим. Зам. № 3198.

Друкарня
Національної юридичної академії України
імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.